

NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR TIZIMI VA ULARNING AMAL QILISH MEXANIZMI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18264325>

Tursunov Sherdor Farhodjon o'g'li

Ahmadov Akbarbek Anvar o'gli

Badiiy rahbar :Qodiraliyeva Ijobat Bahromjonovna

Annotatsiya

Maqolada normativ-huquqiy hujjatlar (NHH) tushunchasi, ularning ierarxik tizimi va jamiyat hayotidagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, NHHlarning vaqt, makon va shaxslar doirasida amal qilish mexanizmlari, qonun hujjatlarining o'zaro bo'ysunuv tartibi va huquqiy kuchining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Аннотация

В статье анализируется понятие нормативно-правовых актов (НПА), их иерархическая система и роль в жизни общества. Также освещаются механизмы действия НПА во времени, в пространстве и по кругу лиц, порядок соподчиненности законодательных актов и особенности их юридической силы.

Abstract

The article analyzes the concept of normative legal acts (NLA), their hierarchical system, and their role in social life. It also covers the mechanisms of NLA action in time, space, and across persons, the subordination order of legislative acts, and the specifics of their legal force.

Kalit so'zlar

Normativ-huquqiy hujjat, Konstitutsiya, qonun, ierarxiya, huquqiy kuch, mexanizm, vaqt bo'yicha amal qilish.

Ключевые слова

Нормативно-правовой акт, Конституция, закон, иерархия, юридическая сила, механизм, действие во времени.

Keywords

Normative legal act, Constitution, law, hierarchy, legal force, mechanism, action in time.

Mavzuning dolzarbligi: Bugungi kunda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar va "Adolatli davlat" tamoyilini qaror toptirish jarayonida kuchli huquqiy poydevor yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Har qanday

davlatning barqaror rivojlanishi bevosita normativ-huquqiy hujjatlarning sifatiga va ularning jamiyatda aniq, samarali amal qilish mexanizmlariga bog'liq. Qonun ustuvorligini ta'minlash uchun nafaqat mukammal qonunlar qabul qilish, balki ularning ierarxik tizimini to'g'ri shakllantirish va amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqotning obyekti: Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan qabul qilinadigan normativ-huquqiy hujjatlar majmuasi hamda ularning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi faoliyati.

Tadqiqotning maqsadi: O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlar tizimini tahlil qilish, hujjatlarning o'zaro bo'ysunuv tartibini o'rganish hamda ularning vaqt, makon va shaxslar doirasida amal qilishidagi nazariy va amaliy muammolarni yoritib berishdan iborat.

Asosiy vazifalar:

Normativ-huquqiy hujjat tushunchasi va uning turlarini tavsiflash;

O'zbekiston qonunchiligidagi ierarxik pog'onalarni tahlil qilish;

Qonun hujjatlarining huquqiy kuchini belgilovchi omillarni aniqlash;

Normativ hujjatlarning amal qilish mexanizmidagi o'ziga xos xususiyatlarni (orqaga qaytish kuchi, hududiy qamrov va h.k.) o'rganish.

1. Normativ-huquqiy hujjatlar (NHH) tushunchasi va tizimi

Normativ-huquqiy hujjat — bu umummajburiy davlat ko'rsatmalari sifatida qabul qilingan, muayyan turdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan rasmiy hujjatdir. O'zbekiston Respublikasining "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, tizim ikki turga bo'linadi:

Qonun hujjatlari: Konstitutsiya, qonunlar va Oliy Majlis palatalarining qarorlari.

Qonunosti hujjatlari: Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, vazirlik va idoralarning buyruqlari.

Muhim tamoyil: Hech bir qonunosti hujjati qonun normalariga zid kelishi mumkin emas. Bu ierarxiya huquqiy tizimning bir butunligini va ziddiyatsizligini ta'minlaydi.

2. NHHlarning yuridik kuchi bo'yicha ierarxiyasi

O'zbekiston huquqiy tizimida hujjatlar o'zining yuridik kuchi bo'yicha quyidagi vertikal tartibda joylashadi:

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi: Oliy yuridik kuchga ega va barcha qonunlarning asosi hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy qonunlar va qonunlar: Jamiyat hayotining eng muhim jabhalarini tartibga soladi.

Prezidentning farmon va qarorlari: Davlat boshqaruvi va strategik islohotlar yo'nalishini belgilaydi.

Vazirlar Mahkamasining qarorlari: Ijro etuvchi hokimiyat tomonidan qonunlar ijrosini ta'minlash maqsadida chiqariladi.

Idoraviy hujjatlar: Faqat muayyan sohadagi munosabatlarni (masalan, ta'lim, moliya) tartibga solishga yo'naltirilgan.

3. Normativ-huquqiy hujjatlarning amal qilish mexanizmi

Ushbu mexanizm hujjatning hayotiyligini va uning ijrosini belgilovchi uchta asosiy mezondan iborat:

A. Vaqt bo'yicha amal qilish

Kuchga kirish: Hujjatlar rasmiy e'lon qilingan kundan yoki unda ko'rsatilgan maxsus muddatdan boshlab kuchga kiradi.

Orqaga qaytish kuchi (Retroaktivlik): Qonun u kuchga kirishidan oldin sodir bo'lgan hodisalarga nisbatan tatbiq etilmaydi. Istisno: Agar yangi qonun javobgarlikni yumshatsa yoki bekor qilsa, u orqaga qaytish kuchiga ega bo'ladi.

Kuchini yo'qotish: Hujjatning amal qilish muddati tugashi, uning bekor qilinishi yoki o'rniga yangi hujjat qabul qilinishi bilan sodir bo'ladi.

B. Makon bo'yicha amal qilish

NHHlar, qoida tariqasida, O'zbekiston Respublikasining butun hududida (quruqlik, suv va havo sarhaddari) amal qiladi. Biroq, ayrim hujjatlar (masalan, "Navoiy" erkin iqtisodiy zonasi haqidagi qarorlar) faqat muayyan hudud doirasida amal qilishi mumkin.

D. Shaxslar doirasida amal qilish

Qonunlar barcha fuqarolar, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga tegishli. Shu bilan birga, faqat ma'lum bir guruhlar (masalan, pensionerlar, talabalar, tadbirkorlar) uchun chiqarilgan maxsus qonun hujjatlari ham mavjud.

4. Huquqiy kolliziyalarni hal etish

Huquqiy amaliyotda ikki yoki undan ortiq hujjatlar bir-biriga zid kelib qolishi (kolliziya) mumkin. Bunday hollarda:

Yuqori yuridik kuchga ega hujjat qo'llaniladi.

Hujjatlar teng kuchga ega bo'lsa, keyinroq qabul qilingani (yangi qonun) ustunlikka ega bo'ladi.

Umumiy va maxsus norma o'rtasida ziddiyat bo'lsa, maxsus norma qo'llaniladi.

4. Normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilish bosqichlari (Qonunchilik jarayoni)

Hujjat tizimda o'z o'rnini topishi uchun u murakkab jarayondan o'tadi:

Qonunchilik tashabbusi: Vakolatli organ yoki shaxs tomonidan loyiha¹ning taqdim etilishi.

Huquqiy ekspertiza: Adliya vazirligi yoki boshqa mas'ul organlar tomonidan loyiha¹ning amaldagi qonunlarga zid emasligi va korrupsiyaviy omillardan xoliligi tekshiriladi.

Muhokama va qabul qilish: Loyiha parlamentda (yoki tegishli organda) ko'rib chiqiladi va ovoz berish orqali qabul qilinadi.

Imzolash va e'lon qilish: Hujjat imzolangandan keyin rasmiy manbalarda (masalan, lex.uz saytida) e'lon qilinishi shart. E'lon qilinmagan hujjat huquqiy oqibat tug'dirmaydi.

5. Normativ-huquqiy hujjatlarning "Regulatory Sandbox" (Huquqiy eksperiment) tartibi

Hozirgi zamon huquqiy tizimida yangi mexanizm – "huquqiy eksperiment" tushunchasi kirib kelmoqda.

Maqsadi: Yangi qabul qilinayotgan qoidalarni butun mamlakatga tatbiq etishdan oldin, ma'lum bir hududda yoki ma'lum bir muddatda (masalan, 1 yil) sinab ko'rish.

Amal qilishi: Agar eksperiment ijobiy natija bersa, hujjat doimiy va umummajburiy xarakterga ega bo'ladi.

6. NHHlar amal qilishini cheklovchi va to'xtatuvchi omillar

Hujjat tizimda mavjud bo'lsa-da, uning amal qilishi quyidagi hollarda to'xtab turishi mumkin:

Vaqtincha to'xtatib turish: Yuqori turuvchi organ yoki sud tomonidan hujjatning amal qilishi ma'lum bir muddatga to'xtatilishi (masalan, uning konstitutsiyaviyligi tekshirilayotgan vaqtda).

Favqulodda holat: Tabiiy ofatlar yoki favqulodda vaziyatlar davrida ayrim normativ hujjatlarning amal qilishi cheklanishi va maxsus tartiblar joriy etilishi mumkin.

Lokanisatsiya: Ayrim normalar faqat ma'lum bir korxona yoki soha doirasidagina kuchga ega bo'lib, boshqa subyektlar uchun majburiy bo'lmasligi mumkin.

7. Raqamlashtirish va NHH tizimi

Bugungi kunda O'zbekistonda "Smart-regulyatsiya" va elektron qonunchilik tizimi rivojlanmoqda:

Lex.uz: Barcha normativ-huquqiy hujjatlarning yagona elektron bazasi hisoblanadi.

Regulation.gov.uz: Loyihalarni jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish portali. Bu mexanizm orqali xalqning fikri qonunlar tizimiga kiritiladi.

Xulosa uchun asosiy fikrlar:

Yaxlitlik: NHHlar tizimi tarqoq emas, balki bir-birini to'ldiruvchi ierarxik zanjirdir.

Inson manfaati: Har qanday normativ hujjatning amal qilish mexanizmi inson huquqlarining poymol qilinmasligiga yo'naltirilgan bo'lishi shart (Konstitutsiyaning 15-moddasi).

Barqarorlik: Tez-tez o'zgaradigan qonunchilik iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir qilishi sababli, tizimda "huquqiy prognozlash" muhim o'rin tutadi.

XULOSA

Normativ-huquqiy hujjatlar tizimi va ularning amal qilish mexanizmini o'rganish natijasida quyidagi muhim xulosalarga kelish mumkin:

Ierarxik izchillik – barqarorlik omili: O'zbekiston Respublikasida normativ-huquqiy hujjatlar qat'iy ierarxik tartibga ega bo'lib, bu tizimning cho'qqisida Konstitutsiya turadi. Barcha quyi turuvchi hujjatlarning yuqori turuvchi hujjatlarga muvofiqligi huquqiy tizimning yaxlitligini va qonuniylilikni ta'minlovchi asosiy shartdir.

Amal qilish mexanizmining aniqligi: Qonun hujjatlarining vaqt, makon va shaxslar doirasida amal qilish qoidalarining aniq belgilanganligi huquqiy tartibotni mustahkamlaydi. Ayniqsa, qonunning "orqaga qaytish kuchi"ga oid cheklovlar inson huquqlarini himoya qilishda va huquqiy barqarorlikni ta'minlashda muhim kafolat bo'lib xizmat qiladi.

Raqamli transformatsiya va ochiqlik: Bugungi kunda NHHlarning nafaqat qabul qilinishi, balki ularni xalqqa yetkazish va muhokama qilish jarayonlari (Lex.uz, Regulation.gov.uz) raqamli shaklga o'tayotgani huquqiy madaniyatni yuksaltirishga xizmat qilmoqda. E'lon qilinmagan hujjatning huquqiy kuchga ega emasligi prinsipi demokratik jamiyatning eng muhim ko'rsatkichidir.

Tizimni takomillashtirish zaruriyati: Huquqiy kolliziyalarni (ziddiyatlarni) kamaytirish uchun qonun ijodkorligi jarayonida ekspertiza sifatini yanada oshirish va "ortiqcha" qonunosti hujjatlarini qisqartirish lozim. Bu esa korrupsiyaviy omillarning oldini olishga va qonunlarning to'g'ridan-to'g'ri ishlashiga yordam beradi.

Yakuniy fikr: Normativ-huquqiy hujjatlar tizimi shunchaki qog'ozdagi normalar to'plami emas, balki jamiyat hayotini tartibga soluvchi "tirik" mexanizmdir. Ushbu mexanizm qanchalik adolatli va tushunarli bo'lsa, davlat va jamiyat o'rtasidagi ishonch shunchalik mustahkam bo'ladi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023-y. (Yangi tahrir).
2. O'zbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida” gi Qonuni. 20.04.2021-yildagi O'RQ-682-sonli Qonuni. (Lex.uz).
3. O'zbekiston Respublikasining “Xalqaro shartnomalar to'g'risida” gi Qonuni. 06.02.2019-yildagi O'RQ-518-sonli Qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasidan keng foydalanishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida” gi Qarori.
5. H.B. Boboyev, X.T. Odilqoriyev. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2020.
6. X.T. Odilqoriyev. Konstitutsiya va ustuvor huquqiy tizim. – Toshkent: Akademiya, 2018.
7. Z.M. Islomov. Davlat va huquq nazariyasi: Umumiy kurs. – Toshkent: Adolat, 2007.
8. M.S. Borisov. Normativ-huquqiy hujjatlarni tayyorlash texnikasi va ularning samaradorligi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021.